

УДК 316.4.066

КОЗУБ О.А., ЧИГРИН В.О.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ

У статті проаналізовано особливості формування політичної самоідентифікації сільського населення та механізм її впливу на вироблення електоральних преференцій цієї частини електорату України.

Ключові слова: політична самоідентифікація, сільський соціум, електорат, електоральні преференції, лідери громадської думки.

Актуальність дослідження. Електоральна практика незалежної України має досить обмежену в роках, але багату на події історію. За двадцять років неодноразово змінювались виборчі системи, коригувались межі виборчих округів, трансформувались політичні погляди й електоральні преференції населення. Слід визнати, що цей процес на сьогодні не дійшов до свого завершення, тому його наукове опрацювання має безперечну актуальність, зважаючи на складну структуру українського електорату в політичному, територіальному й поселенському аспектах.

Постановка наукової проблеми. На процес політичного структурування суспільства, а отже, й на зумовлений ним процес формування усталених електоральних преференцій різних груп населення впливають декілька груп чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, серед яких не останнє місце посідає політична самоідентифікація різних складових його структури – соціальної, демографічної, територіальної, поселенської.

Незважаючи на те, що проблема політичної самоідентифікації особистості досить усебічно висвітлена в науковій літературі – політологічній, соціологічній та психологічній, механізм політичної самоідентифікації і тим більше, її вплив на електоральні преференції такої своєрідної частини електорату, як електорат сільський, залишаються недостатньо розробленими, й потребують подальшого наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Імена С. Ліпсета, А. Кемпбелла, С. Роккана, П. Бурдьє, Г. Лассуела та багатьох інших зарубіжних дослідників сьогодні безпосередньо пов'язують з тим чи іншим аспектом проблеми політичної самоідентифікації. У вітчизняній науці до цієї проблеми зверталися М.О. Шульга, В.А. Полторак, В.Л. Осовський, Є.І. Головаха, Н.В. Паніна, С.О. Макеєв, А.О. Ручка, О.І.

Вишняк, М.М. Чурилов, М.Ф. Головатий, В.М. Бебик та багато інших учених.

Ознайомлення із численною дослідною літературою, матеріалами різномасштабних соціологічних досліджень, проведених в Україні та Росії, дає підстави стверджувати, що, незважаючи на величезну роботу, здійснену вітчизняними і зарубіжними соціологами, чинники, що впливають на стан суспільної свідомості, політичної культури, а відтак, і на політичну самоідентифікацію населення, систематизовані недостатньо.

Це пов'язано з тим, що прийняті в західній соціології стандарти не повною мірою відповідають реаліям суспільства, що трансформується, а також із тим, що вітчизняна політична і, зокрема, електоральна соціологія фактично робить перші кроки.

Виклад основного матеріалу. З огляду на вищезазначене вважаємо за можливе у цій статті, відповідно до її мети, завдань, об'єкта і предмета, принаймні окреслити контури систематизації чинників політичної самоідентифікації сільського населення та її впливу на формування його електоральних прераференцій.

По-перше, йдеться про чинники макросоціального рівня, що охоплюють сукупність соціально-економічних чинників, характерних для цього етапу розвитку суспільства, групу історичних і геополітичних чинників, що визначають особливості загального менталітету громадян, сукупність чинників розвитку ідеології й культури в широкому розумінні цього слова.

По-друге, за умов України на ці процеси активно впливають регіональні чинники, а саме: співвідношення промислового та сільськогосподарського секторів економіки, особливості структури розселення і поселенської структури регіонів, специфіка статево-вікової й соціально-професійної структури населення тощо.

По-третє, в суспільстві, що трансформується, відбуваються досить складні процеси, які стосуються якісної зміни таких суспільних феноменів, як “політична свідомість”, “політична культура”, “політична поведінка”, “політична діяльність”, внаслідок чого логічним є висновок, що в основі політичного структурування суспільства, що включає процеси, зазначені вище, лежать:

- рівень розвитку суспільної і, в першу чергу, політичної свідомості суспільства загалом і його складових;
- рівень розвитку політичної культури;
- зміст і характер ціннісних орієнтацій, які прийняті в даному суспільстві й становлять його ієрархічну структуру.

По-четверте, на соціологічному матеріалі досліджень, проведених за участю авторів у 2002–2010 рр., виявлено чинники, вплив яких на політичне структурування, політичну самоідентифікацію і політичну поведінку окремих груп перехідного суспільства, на нашу думку, дещо применшується західними і вітчизняними дослідниками:

– вплив на рівень політичної активності й політичний вибір населення його матеріального становища. На прикладах президентських виборів 1999 р. й 2004 р., а особливо 2010 р. і парламентських виборів 2002, 2006 й 2007 рр. нами виявлено закономірності в соціально-економічних і політичних орієнтаціях різних за своїм матеріальним становищем груп як міського, так і сільського населення;

– вплив статево-вікових характеристик населення на його активність і вибір кандидатів або політичних сил;

– вплив на електоральну активність і вибір людей соціально-професійних характеристик населення;

– вплив поселенської належності населення на електоральну активність і характер голосування.

Останній чинник, про який практично нічого не написано в дослідницькій літературі, за винятком кількох статей, серед яких праці одного з авторів [1; 2], належить, на наш погляд, до вельми дієвих у країні, значна частина населення якої перебуває в системі сільського соціуму, особливо якщо враховувати, що близько 70% території країни – це землі сільськогосподарського призначення, на яких розташовано понад 28 тисяч сільських населених пунктів, у яких мешкає 14 млн 308 тис. сільських жителів [3]. Мова йде про вплив поселенської належності населення на його активність і політичний вибір.

Аналіз матеріалів опитувань центру “Соціо”, проведених у 2002–2011 рр. серед сільського населення Волинської, Запорізької, Дніпропетровської, Полтавської, Херсонської областей та АР Крим, а також аналіз даних статистики президентських виборів 1999, 2004 та 2010 рр. дає підстави для ряду висновків:

1. Демографічна ситуація, яка характерна для сучасного українського села і показовими рисами якої є пришвидшене старіння населення, призводить до того, що на характер політичної самоідентифікації молодших вікових когорт сільського населення все ще справляють вплив представники “воєнного покоління” і “покоління повоєнних років”. Причому в різних регіонах України ці своєрідні “генераційні агенти впливу” діють у діаметрально протилежному напрямі. На землях Західної України саме представники старших поколінь ідеалізують діяльність УПА і, навпаки, у Східній та Південній Україні героями Вітчизняної війни є виключно радянські воїни. Відповідно, вони орієнтують молодь на ті політичні сили та кандидатів, які відображають у своїх діях та програмах ті чи інші позиції (орієнтація на Європу або Росію, підтримка “Свободи” або комуністів тощо).

Регіональні особливості України, що формують її соціокультурний простір, накладаючись на демографічні особливості сільського соціуму, за винятком, хіба що сільських районів, які є сателітами міст, або мають у своєму складі індустріальні селища міського типу, часто призводять до

того, що політична самоідентифікація сільського населення більшою мірою, ніж населення міст відчуває вплив двох основних типів самоідентифікації (табл.), розроблених ще наприкінці 1990-х рр. О.К. Толпиго та М.І. Белецьким на базі вибірки, котру застосовували у проведеному спільно із КМІС масштабному дослідженні (N = 10211).

Таблиця

Основні характеристики двох типів політичної самоідентифікації населення України [4, с. 88]

Сфери вияву	“Український” (галицький)	“Радянський” (донецький)
У культурній сфері	– спілкування українською мовою; – орієнтації на українську культуру, підтримка націоналізму	– спілкування переважно російською мовою за теоретичної рівноправності мов; – різка антипатія до націоналізму
У сфері зовнішньої політики	– орієнтація на Захід і НАТО, недовіра до Росії	– орієнтація на дружбу з Росією, недовіра до НАТО
У партійній сфері	– орієнтація на партії націонал-демократичного спрямування, неприйняття комуністів	– підвищені, хоча й не абсолютні симпатії до лівих
В економіці	– проринкова риторика, декларативна підтримка приватної власності	– недовіра до ринку; підтримка державної економіки

2. Соціально-професійна база населення села є вужчою за аналогічну базу міського населення, внаслідок чого спектр політичних переконань сільських жителів більшою мірою зорієнтований вздовж векторів “біле – чорне” або “свій – чужий”, а отже, рівень персоніфікованості політичного вибору сільського населення значно вищий, ніж у міських виборчих округах.

Підтвердженням цієї тези є відповіді на запитання “Як би Ви воліли голосувати у зв’язку з особливостями змішаної системи виборів?”, яке ставили під час досліджень центру “Соціо” (2010 р.) респондентам сільських населених пунктів Запорізької області та АР Крим, де на одного прихильника партійних списків припадало п’ять прихильників голосування за конкретних кандидатів.

3. Соціально-економічна ситуація на селі, включно із матеріальним становищем більшості населення, близька до критичної, тому полярність думок під час голосування потенційно вища, ніж у місті. Так, ще в дослідженнях 1997 р. (N = 770), проведених на замовлення АПУ, 85,6% респондентів у сільській місцевості Південно-Східного регіону України зазначили, що й економіка, й соціальна сфера села перебувають у стані кризи. Звідси дві полярні думки – прагнення стабілізації ситуації (32,0% респондентів), а також прагнення радикальної її зміни (46,3%). Близькі дані ми отримали, коли у складі творчого колективу Інституту соціології НАН України здійснювали у 2010–2011 рр. дослідження з питань соціального захисту сільського населення України (N = 1680).

4. Інформаційний простір села, як правило, менш розвинутий і більш замкнутий внаслідок незрівнянно більшої питомої ваги авторитету так званих лідерів громадської думки, до яких далеко не завжди належать люди із вищим соціальним статусом і рівнем освіти.

Отже, сумарно наведені вище аргументи доводять силу впливу поселенської належності на зміст і характер політичної самоідентифікації населення.

Не менш складними є чинники особливого та поодинокого характеру, до яких можна віднести внутрішньогрупові й індивідуальні особливості цих процесів.

Руйнування наших особистісних уявлень про самих себе, про своє місце в соціально-економічних і соціально-політичних процесах, що відбувається сьогодні у свідомості людей, спроба позбутися ряду ідеологічних і політичних догм, що емпірично фіксується у багатьох соціологічних дослідженнях, підтверджує гіпотезу, що реальні процеси політичної самоідентифікації, які тривають в українському суспільстві в цілому й в українському селі, зокрема, досліджені недостатньо.

На жаль, перетворення суспільства супроводжується потужним соціально-психологічним стресом, постійним збільшенням морального навантаження на суспільство загалом і на кожну людину зокрема. Цей стрес полягає в тому, що світоглядні норми і цінності, тривалий час культивовані псевдокомуністичною ідеологією, з одного боку, зазнають докорінного руйнування, а з іншого – відтворюються в новій оболонці, практично зберігаючи колишній зміст.

З одного боку, ми дізнаємося, що фетишизовані комуністичні лідери, чії пам'ятники й досі стоять у містах і селищах, а вулиці названо їхніми іменами, насправді не переймалися благом людей, а лише ревно охороняли культ своїх особистостей, а з іншого – на республіканському й регіональному рівні так само повсюдно наражаємося на паростки культів і “культиків”, що їх плекають турботливі чиновники.

З одного боку, ми декларуємо демократію, яка, з іншого боку, порушується в “кращих більшовицьких традиціях”. Як справедливо зазначає Д.В. Ольшанський, нову якість суспільства не можна зводити лише до змін у сфері економіки, політичних чи інших структур [5, с. 53]. Передусім ці зміни стосуються самої людини, її свідомості. І якщо ми не збагнемо цього, а й далі акцентуватимемо на суто структурних реформах, то не зможемо набути потрібної нової якості.

Отже, кожна суспільна система, будь-який новий порядок дотримуються норм, цінностей і напрямів формування політичної й, у тому числі, електоральної поведінки, таких, що зводяться у ранг ідеології, законів і приписів. Але тотального примусу, як це було за радянських часів, на початку XXI ст. уже не буде. Сьогодні всім, хто так чи інакше впливає на формування політичної свідомості та політичної культури, доводиться звертатися не лише до теоретичних аспектів цієї проблеми, а й до тих чинників, котрі живлять політичну самосвідомість громадян.

У зв'язку з цим слушним видається висновок, що на людину водночас впливає ряд різнопорядкових і різноспрямованих сил, які одночасно намагаються надати її політичній свідомості й орієнтаціям певної векторності, її політичну поведінку втиснути в рамки певної моделі, тобто в підсумку домогтися необхідної політичної самоідентифікації й забезпечити формування необхідних електоральних преференцій.

Зіставлення цих узагальнень із наведеними вище висновками стосовно умов перебігу процесу політичної самоідентифікації сільського населення дає підстави припустити, що через відсутність належних умов для цього на рівні суспільства роль головного агента політичної самоідентифікації перебирає на себе сільський соціум, який виконує її радше на емоційному, ніж на раціональному рівні.

Оскільки виробнича сфера, соціальна інфраструктура, інформаційне поле переважної більшості сільських поселень виглядають куди біднішими за аналогічні параметри міст, у сільського жителя формується своєрідна ціннісна формула, котру він “примірює” на себе, а потім – на політичні сили та персоналії, які пропонують себе на електоральному ринку. “Сім’я. Я. Економічні умови життя. Умови життя в моєму селі” – цією досить елементарною формулою іноді напрочуд вдало користуються політтехнологи, обізнані зі специфікою сільських округів.

Відтак, поняття “держава“, “влада“, “політика“, “законодавство“ й досі розглядаються людьми відсторонено, наче далекі явища, що містять загрозу “Мені, Сім’ї, Моєму Селу”, і водночас саме в селі живішим є мотив сподівання на сильну і справедливую Владу.

Через це більшості селян властиве спрощене кліше: “Влада – це насамперед порядок і дисципліна. Це сильна рука, що має підтримувати саме нас”. Перехід до нових відносин власності на землю, реформування суспільних відносин і, передусім, економічних відносин на селі викликають певну настороженість та навіть острах.

Щоправда, тут вмикаються міжгенераційні суперечності, процес розвитку яких на селі тільки розпочинається.

Сільська молодь, наприклад, більшою мірою сприймає переваги приватної власності на засоби виробництва, а тому орієнтується на ті політичні сили, які у своїх програмах виборюють подальше реформування аграрного сектору економіки країни.

Це особливо виражене в оцінюванні сільською молоддю політичних партій, у якому вона спирається на дуже просту формулу: “Вони за реформи” чи “Вони проти реформ”.

Натомість сільський пенсіонер, який втратив накопичувані роками заощадження, щосили бажатиме повернення такого надійного соціалізму, який оцінюється ним як надійна система соціального захисту.

Отже, ми бачимо, що політична самоідентифікація значної частини сільського населення за умов суспільства, що трансформується, складається на рівні свого соціуму і має радше емоційний, психологічний характер. Натомість соціальна складова її проглядається нечітко.

Саме таким, на нашу думку, є характер установок мешканців села стосовно політики та конкретних виявів її у життєдіяльності соціуму.

Аналіз політичних установок сільського населення дає підстави стверджувати, що “перехідний” тип особистості, який характеризується амбівалентністю, про яку писали ще на початку 1990-х рр. Є. Головаха, С. Макеєв, І. Бекешкіна та інші українські дослідники, характерний і для об’єкта нашого дослідження. При цьому з усіх описаних типів амбівалентності йому найбільшою мірою підходить мозаїчно-амбівалентний тип особистості, що поєднує зародки демократичної свідомості, котра, як ми констатували вище, ще не сформувалася, та свідомості, характерної для панування тоталітарного суспільства, котра остаточно не зруйнувалася.

Внутрішній конфлікт такого типу свідомості полягає в необхідності переоцінювання політичних цінностей, що іманентно мають моральний характер.

Висновки. У випадку із сільським електоратом ми маємо усвідомлювати, що процес його політичної самоідентифікації відбувається за умов, коли:

а) не подолані, а навпаки, посилюються суттєві розбіжності, а незрідка і суперечності між двома основними типами соціумів – містом і селом. Це не може не впливати на процес політичної самоідентифікації селянства;

б) суперечливість і різновекторність політичного й інформаційного простору України, відсутність ідеології, яка б об’єднувала суспільство, ускладнюють процес політичної самоідентифікації мешканців села, часто зводячи його до примітивної формули: “свій – чужий”;

в) відірваність політичних партій від основної маси населення, відсутність їхніх осередків на місцях, особливо в сільській місцевості, лубочний характер програмних заяв під час виборчих кампаній, що унеможлиблює самоідентифікацію із конкретною політичною силою, істотно уповільнюють процес політичної самоідентифікації селян;

г) нерозвинутість соціальної інфраструктури села, значна частина об’єктів якої виконувала функції агентів вторинної соціалізації населення і передусім молоді, призводить до того, що процес політичної самоідентифікації селян, а особливо сільської молоді, часто набуває хиткого й випадкового характеру;

д) серйозним агентом політичної самоідентифікації селянства стають формальні і особливо неформальні лідери громадської думки в сільських поселеннях, котрі формують громадську думку соціуму.

Список використаної літератури

1. Чигрин В.А. Сельский электорат и особенности работы с ним / В.А. Чигрин // Політичний маркетинг та електоральні технології / Ін-т соціології НАН України, Вища школа соціології при ін-ті соціології НАН України, ТДАТА ; [наук. ред.: С.М. Стукало, В.О. Чигрин]. – Запоріжжя : Гарт, 2002. – С. 105–114.

2. Чигрин В.А. Сельская молодежь Украины в поисках идентичности / В.А. Чигрин // Вісник одеського національного університету. – 2007. – Т. 12. – Вип. 6. – С. 63–70.

3. Госкомстат Украины. Численность населения на 1 сентября 2011 года и средняя численность за январь-август 2011 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Украины.

4. Белецкий М.И. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М.И. Белецкий, А.К. Толпыго // Полис. – 1998. – № 4. – С. 80–94.

5. Ольшанский Д.В. Трансформация человеческого сознания / Д.В. Ольшанский // Полис. – 1991. – № 3. – С. 53.

Козуб О.А., Чигрин В.О. Влияние политической самоидентификации сельского населения на формирование его электоральных предпочтений

В статье анализируются особенности формирования политической самоидентификации сельского населения и механизм ее влияния на выработку электоральных предпочтений этой части электората Украины.

Ключевые слова: политическая самоидентификация, сельский социум, электорат, электоральные предпочтения, лидеры общественного мнения.

Kozub O., Chigrin V. The Influence of The Political Identity of the Rural Population on the Formation of Electoral Preferences

In the article the features of forming of political of rural population and mechanism of its influence are analysed on making of selfauthentication preferences of electorate of this part of electorate of Ukraine.

Key words: political selfauthentication, rural socium, electorate, preferences of electorate, leaders of public opinion.

Надійшла в редакцію 23 вересня 2011 року